

A keresztyén szó — elavult...

Pontosan ezt mondja és írja — nem egy tájékozatlan és laikus valaki, hanem — egyik nyelvtudósunk, Horger Antal, a szegedi egyetemen a magyar nyelvtudomány professzora. De mond Horger a keresztyén szóval kapcsolatban még mást is, egészen különös és sajátságos megállapításokat is, amelyeket nem árt megismernünk. Ránk vonatkoznak, egyenesen hozzánk, protestánsokhoz vannak intézve. Mert hisz mi, protestánsok használjuk az „elavult“ keresztyén szóalakat.

Horger „nyelvtudományi“ álláspontjának előzményéül tudni kell, hogy az utóbbi években keresztyén és keresztény szavunkra vonatkozólag új történeti adatok és hangtani magyarázatok láttak napvilágot hivatott szakemberek, köztük magának Horgernek is a tollából. Horger ez újabb nyelvtörténeti adatokra és hangtani magyarázatokra visszatekintve kétszer is kifejti a maga összefoglaló véleményét. Egyszer és előbb egyik szakfolyóiratunkban,¹ másodszer és utóbb az ú. n. művelt nagy közönség számára.² Mindkét összefoglalása hozzánk, protestánsokhoz intézett felhívásban csúszosodik ki az iránt, hogy hagyjanak föl már egyszer a protestánsok is a keresztyén szó használatával s fogadják el — a keresztényt. Az elsőben, a tudományos folyóiratban, a szakemberek előtt, még csak így dédelgeti Horger kedvelt szóalakját, a keresztényt a neki kevésbé, vagy sehogyse tetsző s ezért proscriptióra szánt keresztyén szó rovására: „...A magyar nyelvészeknek e szóval (keresztyén) kapcsolatban már csak egy feladatuk van: lehetőség szerint kikutatni, hogy ki vagy kik találták ki... azt a nyelvészeti csodabogarat, hogy a protestánsoknak a régi keresztyén alakot *kell*³ használniok, nem pedig az újabb, de egyébként teljesen kifogástalan keresztény alakot, holott az egykorú isa pur és chomu vogymuk helyett már ők is úgy mondják, mint minden magyar: bizony por és hamu vagyunk!“ Itt az elavultság még nincs kimondva kerek szóval, de — szóból ért a magyar ember: a régi keresztyén szó használata, mely a protestánsokra nézve kötelező(!?), — nyelvészeti csodabogár. Mégis — tudományos folyóiratról lévén szó — Horger helyesen és óvatosan nem kíván rendelkezni az élő nyelvgyakorlatnak, hanem így fejezi be tompítva véleményét: „Az ebből önként kínálkozó tanúság levonása és ennek a keresztény magyarság egysége érdekében nagyon kívánatos érvényesítése már nem a nyelvészek feladata.“⁴

¹ Magyar Nyelv 1934. 193—6. l.

² Katolikus Szemle 1936. 63—65. l.

³ Az aláhúzás a cikkírótól való.

⁴ Magyar Nyelv 1936. 196. l.

Annál nyitabb állásfoglalása a Katolikus Szemle hasábjain: „Az új adatok és hangtani magyarázatok nyomán — mondja Horger — az *elfogulatlan* kutató sem a nyelvtörténet, sem a logika szempontjából nem helyeselheti, hogy protestáns honfitársaink továbbra is ragaszkodjanak az *elavult* keresztyén alakhoz. Ha elejtjük azt a megokolásul *egyedül* szolgálható, de *kevés értelemmel bíró érvet*, hogy a keresztyén szó használatának tüntetés a célja,¹ akkor igazán nincs semmi ok a keresztyén magyarság elnevezésbeli *egységének* megbontására“.²

Hát bizony ezek súlyos érvek s ránk, protestánsokra nézve eléggé elmarasztaló megállapítások: valaki, nyilván protestáns, kitalál egy nyelvészeti csodabogarat, ráparancsolja a protestánsokra s azok követik ma is a rendelkezést göresösen, holott eljárásuk nyelvtörténetileg helytelen és logikátlan, mert a keresztyén szó elavult, használata pusztán értelmetlen tüntetés, egységbontás a keresztyén magyarságban.

Vegyük rendre a keresztyén alak ellen felhozott állításokat, amelyek közül nem egy valóságos vádnak is beillik, ha igaz volna. Ilyen pl. az, hogy a keresztyén alak a keresztyén magyarság elnevezésbeli egységét megbontja.

Való, hogy nyelvünknek két szóalakja van a Krisztus vallását követő hívek megnevezésére: keresztyén és keresztyén. Az efféle jelenség minden nyelven gyakori, lépten nyomon előfordul és a nyelv gazdagságának a jele. Az ilyen szókat a közhasználat minden megkötöttség nélkül szabadon és a természetes szükség szerint alkalmazza, él velük anélkül, hogy az egységbontás vádjának még az árnyéka is felmerülhetne. Alapjában véve így kellene használnunk a keresztyén-keresztyén szavakat is: megkötöttség nélkül, szabadon. Sajnos, nem így van: Mi protestánsok megmaradtunk keresztyéneknek, amíg a katolikus és unitárius magyarok következetesen és kizárólag keresztyénekké — *lettek*.

Lettek, ismételni kell. Mert kezdetben és hosszú félezer évnél több időn át ők sem voltak keresztyének, hanem keresztyének. T. i. a XVII. sz. második feléig csak egy neve volt nyelvünkben a Krisztus követőinek, a keresztyén. Kódexeinkben, nyelvemlékeinkben s valamennyi írónk műveiben 1653-ig, tehát hat és fél évszázadon át, *csak* ez az alak fordul elő. Keresztyént írt és mondott mindig pl. Pázmány Péter és Káldi György is.

A XVII. sz. második felében aztán felbukkan — és pedig legelőször a református vallású Komáromi Csipkés György, utána két unitárius vallású író művében — a keresztyén alak is. Az új szó, helyesebben szóalak azonban csak gyéren, szórványosan fordul

¹ Az aláhuzások itt is a cikkírótól valók.

² Katolikus Szemle 1936. 65. 1.

elő jó másfélszáz esztendőn át. Protestáns és katolikus írók egyaránt és nagy többségben továbbra is csak a keresztyén alakot használják. Keresztyént ír még a XIX. sz. első felében is Révai, Rajnis, báró Eötvös, Toldy Ferenc és annyi más katolikus író is, míg végre a XIX. sz. közepe után a két szóalak használatában beáll a lényeges változás: a keresztyén alak katolikus ízt és jelentést szedve magára kiszorítja a katolikus írók nyelvéből a keresztyént, amelyet azóta csak a protestánsok használnak.

Katolikus részről hangzik föl először a kifogás és a szemrehányás a keresztyén szó ellen. Kazinczy egy 1789-ben írt levelében említi, hogy Bacányi szemrehányással illette őt a keresztyén szó használata és a keresztyén alak mellőzése miatt. Ez az első idevonatkozó feljegyzés, de világos, hogy maga a követelmény (hogy t. i. nem keresztyént, hanem keresztyént kell írni) már korábban felmerült élő szóban mások és sokak részéről. A kívánság akkor is oda irányult, ahova ma a Horgeré, hogy t. i. a protestánsok is hagyják abba a keresztyént s vegyék át ők is a keresztyént. Ez azt is jelenti, hogy katolikus részen ekkor, a XVIII. sz. második felében, rohamosan terjedt az addig csak elszórtan használt keresztyén alak, hogy a keresztyén mint katolikus felfogás szerint hibás, helytelen, nem megfelelő szó kezdett kiszorulni s csupán a protestánsok körében fennmaradni.

Mivel és hogyan győzte le és szorította ki a magyar katolikus-ság nyelvéből a keresztyén a keresztyént? Hogy lehetséges az, hogy katolikus részen, mondhatni, kanonizálódott az öt és félszáz éven át ismeretlen keresztyén s proscibáltatott a XIX. sz. közepeére a XVIII. sz. második feléig szinte kizárólagosan használt keresztyén? Talán kiderült volna nyolc évszázad múltán, hogy a keresztyén szó rossz, hibás szó, amelyiknek vagy az alakja vagy a jelentése eredendő bűnben szenved? Nem, a keresztyén szó természetes úton jött létre a latin Christianusból származó szláv krisztyán-ból, mint Sebestyén, ostya stb. szavunk. Fogalmilag, sőt dogmatikailag pompás szó a keresztyén; annyit jelent, Krisztust követő. És a keresztyén? Épen Horger mutatta ki meggyőzően, hogy a keresztyén nem tudatosan és tudósok körében keletkezett a keresztyéből, hanem keresztyén szavunkból tudattalanul megtörtént hangcserével. Még pedig nyelvészetileg hibás hangcserével. Ezt megint Horger állapítja meg: a keresztyén-keresztyén-féle fejlődésekben észlelhető $ty > t$ és $n > ny$ változások nem függetlenek egymástól, hanem egyszerre, ugyanegy *beszédhiba* következtében ment végbe mindkettő.¹ Ha tehát nyelvészetileg, hangtanilag nézzük a dolgot, a keresztyént kellene hibáztatnunk. Azonban számos alakilag kifogásolható szó ment és megy át a közhasználatba.

¹ Magyar Nyelv 1934. 194. l.

Utólag ítélkezni felettük lehet, de kiirtani, kiirtásukat még megkísérelni is céltalan. Magát a fogalmat (Krisztus követője) nem fejezi ki jobban a keresztyén, mint a keresztyén szó. Tehát jelentésképpen sem különb. Így hát a két szóalak elkülönülésének, elszigetelődésének nincs semmi természetes, igazolható és érthető oka. S valóban külső körülmény, hamis okoskodás miatt történt meg a felekezeti megosztás.

Nevezetesen valaki kitalálta, hogy a *keresztyén* a *kereszt szónak származéka* (kereszt + ény) s nem egyszerűen a keresztyén hangtani elváltozása. A valóság ismerete, vizsgálata nélkül, esetleg egyenes elhallgatása mellett egyszerűen megállapították a keresztből származást. Mintha a keresztyén a keresztyéntől függetlenül jött volna létre a keresztből, a katolikus egyházi kultusznak eme fontos és mindenütt alkalmazott jelképéből, ennek a jelképnek a nevéből.

Ez a származtatás teljesen téves. A hangtani valóságot az imént láttuk és pedig éppen Horgernek a magyarázata szerint: a keresztyén szó nem a keresztből képzett alak, hanem egyszerűen a keresztyén hangváltozata. Jelentésánál, dogmatikailag is merő tévedés, mert a Krisztus követőinek nevet Krisztus adott, akit követnek (= Christiani) és nem a kereszt (= crux), amelyiknek az egyházi szertartásban való használata természetesen jóval fiatalabb, mint maga Krisztus, Krisztus követése, illetőleg a keresztyénség. Előbb volt Krisztus és keresztyénség, mint kereszt a szertartásban.

De a keresztből eredeztetés a katolikus restauráció korának szellemével egybevág. Nemcsak szépirodalmi alkotások, de a vonatkozó történeti kutatások is bőven beszélnek a restauráció leleményességéről. Mihelyt a keresztből származást feltalálta valaki, világos, hogy katolikus viszonylatban a keresztyén kezdett háttérbe szorulni a keresztény mögött. Igaz, hogy inkább csak a tömegben. Mert, említém, a Révaiak, Rajnisok, Eötvösök és Toldyk tovább is a keresztyén alakot használták. A keresztből származtatás ugyanis, bármennyire érthetetlen és logikátlan nyelvi és egyháztörténeti (dogmatört.) szempontból: könnyen felfogható, népszerű, megvesztegető etimológia.

A mesterséges kereszt — kereszt + ény eredeztetés a katolikus restauráció sajátos terméke. Azok az írók, kiknél a keresztyén alak a XVII. sz. második felében először megjelent, református és unitárius vallásúak voltak. Olyan hit követői, amelyek a kereszt tiszteletét tagadja, szertartásbeli használatát nem ismeri el. Ez íróknak tehát a kereszt-keresztyén eredeztetés eszköz ágában sem lehetett. Öntudatlan hangeserével írtak keresztyént keresztyén helyett, ahogy Horger mondja. A kereszt-keresztyén etimológiát csak katolikus találhatta és találta ki utóbb a XVIII. sz.-ban. És

az újdonsült, hatásos szófejtést a magát restauráló katolicizmus felkapta, használta nemcsak önnön hívei körében, hanem szerette volna, ha protestánsok közé is bevihette volna — a kereszt tisztelét, tekintélyét. Erre mutat a Kazinczy feljegyzése is.

A kereszt — kereszt + ény nyelvileg hibás, jelentéstanilag mesterkélt, értelmetlen és logikátlan szószármaztatás tudományos elismerésben, tudománytörténeti polgárjogban először 1792-ben részesült. Baróti Szabó Dávid Kisdéd Szótár c. műve az első tudományos munka, amelyik a keresztyén szót a *Kereszt* címszó alatt sorolja fel így:

„*Kereszt*. Keresztes had: Cruciata legio (innen Kurutz). Kereszt-út. Keresztül-vágni magát az ellenségenn... Keresztyén. *Keresztyén* tótosan mondatik Kresztyánból. Kereszt: kalangya...”

E tudománytörténetileg első feljegyzés nemcsak a keresztyén előnyét a teljesen téves kereszt — kereszt + ény leszármazást állítja, szentesíti és örökíti meg, hanem a keresztyén hátrányát is: tótos. Az okoskodás világos: a katolikus hívő tiszteli a keresztet, tehát ezért a: neve is keresztyén. És nem keresztyén, mint a keresztet nem tisztelő protestánsoké, akiknek még a neve is — tótos.

Ezért és ily értelmezéssel győzött a keresztyén a katolikus nyelvhasználatban; ezért és e miatt az értelmezés miatt maradt meg a protestáns nyelvhasználat a keresztyén mellett.

Magát a kereszt-keresztyén szófejtést azonban igaznak, helytállóknak a *nyelvtudomány* Baróti Szabó Dávid után sem fogadta el. Versegly Ferenc már a következő (1793) évben feljegyzí a keresztyén szóról, hogy „az sem bizonyos, ha kereszt crux szótól származik-e...” (Mi a Poesis?) Czuczor—Fogarasi szótára is azt mondja, hogy a származtatás keresztyént kívánna, de a jóhangzás inkább keresztyént javasol. A Magyar Nyelvőr — nyilván Szarvas Gábor — egy szerkesztői üzenetben a következőket írja: „A kiejtés szerint helyes mind a kettő; mert mondanak keresztyént és keresztyént egyaránt. *Az etimológia szerint azonban csak a keresztyén helyes*. E szónak ugyanis a keresztel nincs semmi köze. Sehol az egész keresztyénségben nem akadni nyomára, hogy Jézus vallásának követőit a cruxról cruciani vagy cruciatinak nevezték volna; hanem igenis Christusról christianinak. A christianusból való a szláv kerstjan s ennek megmagyarosodott hasonmása a keresztyén szavunk.” Igaz, hogy az akkori közhasználat alapján (a magyarság nagyobb, vagyis katolikus része akkor már keresztyént írt!), Szarvas is a keresztyének pártjára állt.¹ És — hogy más példát ne idézzünk, maga Horger is ezt írja egyik régebbi művében: „Ha már most azt kérdeznél valaki, hogy e két alak közül melyik a helyesebb, azt kellene mondanunk, hogy a keresz-

¹ Magyar Nyelvőr. 1881. évf. 560. l.

tyén; nemcsak azért, mert régibb, hanem mert természetes úton lett s nem tudós etimológizálás eredménye.“ Igaz, hogy a továbbiakban ő is a keresztyén mellé áll, akár csak Szarvas Gábor. „Ha a keresztyén alak még sokkal elfogadhatatlanabb módon keletkezett volna is, még akkor sem volna ma már okunk elítélni és kerülését ajánlani.“¹ Lényeges azonban az, hogy itt még Horger szerint is a keresztyén van előnyben természetes származásánál és régiségénél fogva. (Lám itt az *avultság*-ot, a félezer évnél idősebb régiséget Horger még — helyesen — előnynek, érdemnek minősíti!). És nem a keresztyén a vádolt, a kifogásolt szó, hanem a keresztyén szorul igazolásra, mentegetésre. A keresztyén szó jobb, helyesebb, logikusabb volta itt még egyáltalán nem is kérdéses.

A mellékkörülményekre nem tekintő, valóban elfogulatlan kutató csakugyan nem térhet ki annak az elismerésétől, hogy a két szóalak közül a keresztyén a jobb, helyesebb nyelvtörténetileg (egyidős a magyar keresztyénséggel, természetes úton keletkezett, félezer évnél tovább csak ezt ismerte nyelvünk, sőt a XIX. sz. közepéig is ezt használta a magyarság túlnyomó többsége, tehát a katholikusság is). És logikusabb is, mert Krisztus-követőt jelent minden felekezeti színezés és osztályozás nélkül. Az elfogulatlan nyelvtudományi felfogás viszont azt is elismeri, hogy tisztán nyelvi szempontból a keresztyén alak használatát se lehet kifogásolni, mert hisz az a keresztyénből lett, igaz, hibás hangserével, tudattalanul. Az ilyen szókkal szemben azonban a nyelvtudomány, bár tudja hibás származásukat, nem foglal el tagadó álláspontot, használatuk ellen nem tiltakozik, hanem azt tudomásul veszi. Tisztán nyelvi szempontból mindkét alak használata jogos, szabad és nem kifogásolható. Aminthogy a nép, amelyik nem okoskodik, használja is felekezeti különbség nélkül mindkettőt, sőt egy harmadik alakot is, a keresztén-t. De ha egyszer felvetődik a nyelvhelyesség kérdése, az elfogulatlan kutató a nyelvtörténet és logika kényszerítő tanúskodása alapján a keresztyénnek kénytelen igazat adni, mivel a keresztyén öt és fél évszázaddal később jött létre, nyelvünkben, irodalmunkban a XVII. sz. második feléig ismeretlen volt és különben is — épen Horger mutatta ki — hibás ejtés következtében állt elő. Azonban más az eredet és más a használat helyességének kérdése. Sok helytelen eredetű szó használatát tudomásul veszi a nyelvtudomány. Így a keresztyénét is. Tudomásul venné és használná még a protestáns író is, ha viszont a katolikus író is használná a keresztyént, ha a katolikus nyelvhasználat nem mellőzte volna és nem mellőzné teljesen a keresztyént s nem adott volna a keresztyén szónak a keresztből származ-

¹ Horger A.: Magyar szavak története 1924. 103. l.

tatás által jelentéstanilag olyan mesterséges mellékízt, amelyik ellentmondásra készlet.

A katolikus restauráció korában kitalálták, hogy a keresztyén elnevezés a keresztből származik (s nem a keresztyén-krestján, christianusból). Baróti Szabó szótára a téves szófejtést tudománytörténetileg is kanonizálta ugyanakkor, mikor a keresztet mint jelképet tisztelő katolikusok nyelvhasználata is felkapta s terjesztette a különben hatásos és laikust azonnal megkapó magyarázatot, szófejtést. Nem, nem a protestáns nyelvhasználat tüntetett vagy tüntet. Az megtartotta a régít, a közhasználatban levő szóalakat. A katolikus nyelvhasználat kezdte mellőzni a keresztyént, a tótos szót, s tért át tüntetőleg a keresztből eredeztetett keresztyén alaknak egy félszázad multán immár kizárólagos használatára.¹

Ezek alapján az egységbontás vádjja is világos. Mert amint nem az tüntet, aki egyszerűen megmarad az élő szokás mellett, hanem aki az élő gyakorlattól eltér, azt mellőzi és új (a jelen esetben téves) szokással pótolja, éppen úgy egységbontásról is csak ott lehet szó, ahol az elkülönülés és kizárólagosság megindul és megjegecesedik. S ezt a katolikus nyelvhasználat követte el.

Végül nézzünk szembe az elavultság vádjával is. Valóság, hogy a keresztyén régibb, mint öt és félszáz évvel ifjabb hajtása, a keresztyén. De a régiség még nem avultság. Maga Horger is, mint láttuk, épen a keresztyén szónál emeli ki a régiségben rejlő nyelvi előnyt. Elavult a szó akkor, ha kimegy a divatból, ha többé nem fejezi ki szabatosan a fogalmat. Vajon a keresztyén nem fejezi ki pontosan a christianust, a Krisztus-követés fogalmát? A keresztből eredeztetett keresztyén fejezné ki jobban, hűbben, logikusabban? Vagy divatját multa volna a keresztyén? Való, hogy ma sokkal kevesebb magyar ír keresztyént, mint régen, mikor csak ezt használták s a keresztyén csak szórványosan s elszigetelten fordult elő. Való az is, hogy ma csak a protestánsok nyelvében él a keresztyén. Ámde a földkerekségén élő egész magyarságnak egy negyede (kerekén szólva) protestáns. Azaz minden negyedik magyar ajkon él ma is teljes frissességgel és érintetlen épségben a keresztyén szó. Vajon elavult-é hát? Az a szó, amelyiket minden negyedik ajak használ? Sem nyelvészetileg, sem statisztikailag elavultnak nem mondható nyelvünk keresztyén szava. Csak annyi igaz, hogy a katolikus nyelvhasználatból eltűnt, kimaradt.

Semmi gyönyörűségünk nincs az efféle terméketlen polemiaiban. De amikor *csodabogarat* olvasnak fejünkre, amikor a *nyelv-*

¹ Ballagi Mór Teljes szótára (II. k. 28—29. l.) fel is jegyzi e tényt: *Keresztyén, Keresztyéni* stb., újabb időben a r. katolikus hívek által használt kifejtése azon szóknak, melyeket a protestánsok christianusból való származásuknál fogva helyesebben így ejtenek: *Keresztyén, Keresztyéni* stb., l. ezeket.

Tanka János: Hó alatt

történet és a logika nevében helytelenítik azt, hogy ragaszkodunk az elavult keresztyén alakhoz, kevés értelemmel bíró puszta tüntetésből s ezzel egységet bontunk: kelletlenül bár, de mégis kénytelenek vagyunk rámutatni, hogy mindez éppen fordítva áll, vádlóinkra illik s nem ránk, protestánsokra. Őszintén megmondjuk azt is, hogy bármily furcsa és súlyos jelzők is, amelyek fejünkre zúdultak, ügyet se vetettünk volna rájuk, ha csak holmi felekezeti túlbuzgóság olvasta volna ránk azokat. Mivel azonban nyelvtudományunk egyik egyébként érdemes művelője, a szakember Horger Antal a mostani vádlónk, elemeznünk kellett a szokatlan helyről jövő és a szakszerűség tekintélyével megjelenő érvelést, következtetést és hozzánk intézett felhívást.

Nem tehetünk róla, hogy a tárgyi igazság elfogulatlan vizsgálatának eredménye arra kötelez bennünket, hogy továbbra is „elavult” keresztyének maradjunk.

Tófalvi György

Hó alatt

*A csillagok fázós-meredtek.
Havat seper a szél az utcán,
kapukat zörget és a fákon
átzúg, mint föl-fölsíró orgona
üresen hagyott templom csendjén.
Most csendesül a kályha apró pattogással.*

*Az ablak rezdül észrevétlen:
Itten vagyunk falusi hó alatt,
a Tél alatt, Urunk, az éjszakában,
szent bástyájában nyitott tenyerednek.*

*Angyalok szánját húzza kis fiunk
csillagporos-mesehavas mezőkön,
s álmában néha fölnevet
s az a kacaj ott rózsáll reggelig
szobánk csendjében:
lelkem lelkeddel összefogja.*

*Fölsírnak kint a fák a szélben.
Megnézem alvó fiam takaróját,
te karod is épp akkor lendül
kis teste fölé s összeér kezünk,
az ujjaink egymásba kulcsolódnak
szoros-aléltan, mintha oltárt védne
vagy lépcsőt tartana kezünk
Isten elé,
ki most lépett be hozzánk.*

Tanka János

Báthory István emlékezete

Negyedfélszázaddal ezelőtt 1586. december 12-én a messzi Grodnóban a magyar nemzetnek egyik nagy szülöttje hunyta le örökre szemét. A mélységes gyászban két ország népe, a magyar és a lengyel nemzet, vallásra való tekintet nélkül osztozott, amint az emlékezésben ma is e két baráti nemzet polgárai felekezeti különbség nélkül találkoznak, amikor gondolataik közössé lett nagy emberük koporsójához, a krakói Wawel királysírboltja felé szárnálnak.

Báthory István halálának évfordulója tisztelgést parancsol emlékezete előtt. Ősi magyar család sarja, Erdély kiváló fejedelme és a lengyeleknek egyik legnagyobb királya volt. 1533-ban született, a padovai egyetemen tanult, előbb erdélyi vajda, majd 1571-ben az erdélyi rendek fejedelmükké és a székelyek ispánjává választották. Uralkodói erényeinek és hősiességének híre olyan nagyrabecsültté tették kortársai előtt, hogy a lengyelek 1575-ben királyi trónjukra emelték. Báthory István minden tekintetben beváltotta második hazájának, Lengyelországnak hozzá fűzött várakozásait és reményeit. Új nemzetének valóban egyik legnagyobb királya lett, akinek 1586-ban bekövetkezett halálakor azt mondták a lengyelek, hogy „vagy sohase született volna, vagy ha megszületett, bár örökké élne!”

Báthory István lengyel királyságának idejében is megtartotta erdélyi fejedelmi méltóságát. Erdély az ő védősége alatt a béke és jólét áldásait élvezte s biztonságban érezte magát minden külső veszedelemmel szemben. Ezért hálás is volt nagy fiának s magáénak tekintvén az ő dicsőségét, szívesen osztozott a terhekben, melyek nagyszabású politikai céljainak megvalósításával együtt jártak. Báthory István az oroszok ellen 1579-től 1581-ig dicsőséges hadjáratot viselt. Erdély minden áldozatot meghozott, hogy a közös fejedelem és király ezeket dicsőséggel folytathassa és győzelemmel fejezhesse be. Az eddigieknél jóval nagyobb hadiadókat, szavazott meg s tekintélyes seregeket küldött a messzi északi orosz határterre. E háború során Báthory István fényes diadalokat aratott Rettenet Iván orosz cáron, mely diadaloknak fénypontja Polock ostroma és megvétele volt. A történelem tanúsága szerint ezekben a harcokban sok ezer magyar és székely vitéz ontotta vérért és áldozta életét a lengyel ügyért.

Báthory István a XVI. század magyarja volt. Mindenek felett állónak tekintette nemzetének érdekeit és mélyen fájlalta hazánknak háromfelé szakadását. Buzgó katolikus családból származott, maga is meggyőződéses, hű fia volt egyházának, ez azonban nem akadályozta abban, hogy tapintattal és mérséklettel bán-